

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی

سال چهاردهم، شماره چهل و نهم، زمستان ۱۳۹۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۹/۰۶

تاریخ تصویب: ۱۳۹۸/۱۱/۲۵

صفحات: ۱۲۵ - ۱۴۳

مقایسه گفتمان هسته‌ای حسن روحانی و گفتمان انقلاب اسلامی

مهدی سلطانی گردفرامرزی^۱

اکبر اشرفی^۲ (نویسنده مسئول)

احمد بخشایش اردستانی^۳

سوسن صفاوردی^۴

چکیده

این مقاله به بررسی گفتمان هسته‌ای در سیاست خارجی حسن روحانی رئیس دولت‌های یازدهم و دوازدهم و نسبت آن با گفتمان انقلاب اسلامی متأثر از مواضع امام خمینی و آیت الله خامنه‌ای رهبران انقلاب اسلامی در سیاست خارجی و نیز اصول قانون اساسی می‌پردازد. محقق گفتمان سیاست خارجی ذیل گفتمان انقلاب اسلامی را گفتمانی با محوریت حفظ نظام جمهوری اسلامی و اصول خدامحوری، استکبارستیزی، عزت، حکمت و مصلحت، استقلال و نفی سلطه‌جویی معرفی می‌کند و آنگاه به بررسی گفتمان هسته‌ای دولت روحانی و مقایسه آن با گفتمان سیاست خارجی جمهوری اسلامی می‌پردازد. در این تحقیق گفتمان هسته‌ای روحانی گفتمانی با محوریت تعامل‌گرایی و تنش‌زدایی و اصول امنیت ملی، منافع ملی، لغو تحریم‌ها، حمایت رهبری، استراتژی برد - برد و توسعه و پیشرفت معرفی شده است. بر اساس یافته‌های این تحقیق، گفتمان هسته‌ای دولت روحانی تاکتیکی در راستای اهداف سیاست خارجی نظام جمهوری اسلامی بوده که برغم برخی شدت و ضعف‌ها در تطابق سیاست‌ها نمی‌توان آن را در تعارض با گفتمان انقلاب اسلامی دانست.

واژگان کلیدی: گفتمان، هسته‌ای، انقلاب اسلامی ایران، روحانی، خامنه‌ای، جمهوری اسلامی، سیاست خارجی.

^۱ گروه علوم سیاسی - مسائل ایران، دانشکده علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
gordiran@gmail.com

^۲ گروه علوم سیاسی - مسائل ایران، واحد تهران مرکزی، دانشکده علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) akbarashrafi55@gmail.com

^۳ گروه علوم سیاسی - اندیشه‌های سیاسی و مسائل ایران، دانشکده علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران ahmadbakhsi0912@gmail.com

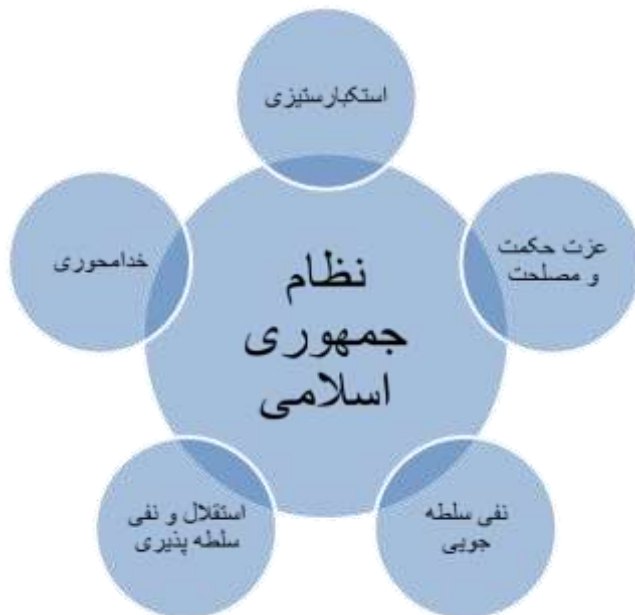
^۴ گروه علوم سیاسی - مسائل ایران، دانشکده علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
safaverdi.so@gmail.com

مقدمه

از اوایل دهه هشتاد شمسی سیاست هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران تحت فشارهای سیاسی و اقتصادی فرآینده آمریکا و دیگر قدرت‌های برتر جهانی در کانون توجه دولت‌های مختلف قرار گرفته است. همزمان با فشارهای بین‌المللی گفتمان هسته‌ای ایران در داخل کشور دورانی از تطور و تحول را طی کرده است. از عقب‌نشینی و تعلق برنامه هسته‌ای در سال‌های پایانی دوره خاتمی تا رویکرد تهاجمی و پیشروانه در برنامه هسته‌ای در دوره احمدی نژاد و تا عقب‌نشینی مجدد و امضای معاهده برجام در دوره روحانی. در این میان گفتمان هسته‌ای دولت روحانی از سوی برخی منتقدان متهم به سازش در برابر غرب و عقب‌نشینی از اصول و آرمان‌های انقلاب اسلامی شده است. این تحقیق تلاش می‌کند نسبت گفتمان هسته‌ای دولت روحانی با گفتمان انقلاب اسلامی در حوزه سیاست خارجی را بررسی کند.

گفتمان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

گفتمان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ذیل گفتمان انقلاب اسلامی بر مبنای گفتمان امام خمینی و آیت الله خامنه‌ای رهبران انقلاب اسلامی و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران استخراج می‌شود. در گفتمان سیاست خارجی جمهوری اسلامی بر مبنای گفتمان انقلاب اسلامی، محور اصلی، نظام جمهوری اسلامی بر پایه اصل ولایت فقیه است. پس از این محور سایر محورهای این گفتمان را نفی سلطه‌پذیری، نفی سلطه‌جویی، استکبارستیزی، خدامحوری و اصل عزت، حکمت و مصلحت تشکیل می‌دهد.

نقطه ثقل گفتمان انقلاب اسلامی: نظام جمهوری اسلامی

گفتمان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به عنوان زیرگفتمانی از گفتمان انقلاب اسلامی بر پایه نظام جمهوری اسلامی قرار دارد. امام خمینی حفظ نظام جمهوری اسلامی را در راس تمام واجبات می‌داند. (۶۰/۸/۲۵) وی حفظ نظام جمهوری اسلامی را از اهم واجبات عقلی و شرعی می‌داند و معتقد است که در تراحم و تعارض احکام دینی، رجحان باید به حکومت داده شود. (۶۳/۱۱/۲۲) از دیدگاه امام حفظ نظام به معنی حفظ دین حق است که اهمیت آن از نماز بیشتر است. (۶۴/۱۱/۲۲)

همچون امام خمینی، آیت الله خامنه‌ای نیز حفظ نظام اسلامی را از اوجب واجبات دانسته و از همین رو می‌توان گفت از دید رهبر انقلاب، حفظ نظام در سیاست خارجی نیز از مهمترین اصول رفتار خارجی نظام سیاسی است. (آیت الله خامنه‌ای، ۸۹/۵/۳۱) از دید آیت الله خامنه‌ای حکومت کنونی مصداق کوچکی از حکومتی است که امام زمان در آخرالزمان ایجاد خواهد کرد. (آیت الله خامنه‌ای، ۷۳/۱۰/۱۵) در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز بعد از آن که محورها و اصول نظام جمهوری اسلامی بیان شده مسئولان قوا موظف به حفظ نظام جمهوری اسلامی شده‌اند.

◊ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال چهاردهم، شماره چهل و نهم، زمستان ۱۳۹۸ ———

نفی سلطه‌جویی، روابط بین‌الملل براساس صلح و همزیستی متقابل

نفی ستمگری و سلطه‌طلبی و روابط بین‌الملل براساس صلح و همزیستی متقابل از دیگر محورهای گفتمان سیاست خارجی جمهوری اسلامی است. امام خمینی با نفی ستمگری و ستم‌پذیری بر خواست نظام برای صلح با جهان تاکید می‌کند. (۵۹/۱۱/۲۲) و تاکید می‌کند ما به دنبال صلح با همه دنیا هستیم (۶۲/۱۱/۱۸)

آیت الله خامنه‌ای نیز با نفی ستیزه‌جویی در تعامل خارجی نظام، بر تعامل سازنده و موثر با جهان توأم با اصول عزت حکمت و مصلحت تاکید می‌کند. (۸۲/۸/۱۲) آیت الله خامنه‌ای دشمنی با کشورهای خارجی به علت تفاوت در مرز، ایدئولوژی و منطقه جغرافیایی را رد و بر روابط دوجانبه و بین‌المللی با کشورهای غیرمتخاصم تاکید می‌کند. (آیت الله خامنه‌ای، ۶۸/۶/۲۲) براساس دیدگاه آیت الله خامنه‌ای، در سیاست خارجی و روابط بین‌الملل، جمهوری اسلامی طرفدار صلح و رابطه مسالمت‌آمیز است مادام که ایران هویت و شخصیت انقلابی خود را حفظ کند. (آیت الله خامنه‌ای، ۹۵/۳/۳)

در این زمینه اصل دوم قانون اساسی بعد از معرفی پایه‌های الهی نظام جمهوری اسلامی، نفی هرگونه ستمگری و ستمکشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری را از محورهای نظام اسلامی معرفی می‌کند. این موضوع در اصل ۱۵۲ قانون اساسی نیز تکرار شده است. بر این اساس جمهوری اسلامی هیچگاه به کشوری تجاوز نخواهد کرد و مادام که کشوری قصد تجاوز نداشته باشد با آن کشور به صورت مسالمت‌آمیز رفتار خواهد کرد.

استقلال و عدم وابستگی

از دیدگاه امام خمینی ملت ایران بدون اتکا به غرب و شرق می‌خواهد روی پای خود بایستد و بر سرمایه‌های مذهبی و ملی خود استوار باشد. (امام خمینی، ۵۷/۹/۲۳) امام بر قطع جمیع جوانب وابستگی از جمله وابستگی اقتصادی تاکید می‌کند. (امام خمینی، ۵۸/۸/۲) و اظهار می‌دارد که جمهوری اسلامی با هیچکدام از ابرقدرت‌ها سرسازش ندارد و تحت سلطه آن‌ها نخواهد رفت. (امام خمینی، ۶۰/۸/۶) امام خمینی باور ضعف و سستی و ناتوانی را عامل وابستگی معرفی می‌کند و تاکید می‌کند ملتی که باور قدرت و توانایی داشته باشد می‌تواند در مقابل قدرت‌های بزرگ ایستادگی کند. (امام خمینی، ۶۰/۱/۳۱) امام خمینی همچنین در وصیت نامه خود اکیدا وزارت امور خارجه را از اموری که گمان وابستگی در آن می‌رود بر حذر می‌دارد و در عین حال بر روابط حسنه با دولت‌های غیرمتخاصم بویژه کشورهای اسلامی تاکید می‌کند. (امام خمینی، ۶۸/۳/۱۵)

آیت الله خامنه‌ای نیز استقلال را یکی از شاخصه‌های اصلی انقلاب اسلامی برمی‌شمارد و

_____ مقایسه گفتمان هسته‌ای حسن روحانی و گفتمان انقلاب اسلامی ۵

برای آن وجهه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی قائل می‌شود. (آیت الله خامنه‌ای، ۹۵/۳/۱۴) اصول مختلف قانون اساسی از جمله اصول ۴۳ و ۱۵۳ نیز بر استقلال به عنوان یکی از محورهای گفتمان انقلاب اسلامی تاکید کرده است.

خدامحوری و حاکمیت دینی

خدامحوری و حاکمیت دینی از اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. امام خمینی انقلاب را یک نهضت اسلامی معرفی می‌کند که هدف آن گسترش اسلام در سطح جهان است. (۵۸/۸/۱۱) امام خمینی مسلمانان جهان را براساس توحید و تعالیم اسلامی و با هدف احیای ارزش‌های اسلامی دعوت به قیام می‌کند. (۵۸/۱۱/۱۵) امام خمینی همچنین بر لزوم پرهیز از ملی‌گرایی و قومیت‌گرایی در رفتار سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران تاکید می‌کند. (۵۹/۶/۲۱)

آیت الله خامنه‌ای نیز پس از درگذشت امام خمینی جهت‌گیری اسلامی را مبنای اول دیپلماسی انقلاب اسلامی معرفی می‌کند. (۶۸/۵/۳۱) وی تاکید می‌کند موضع‌گیری در مقابل کشورها و مسائل مختلف، باید مختصات دینی داشته باشد. (آیت الله خامنه‌ای، ۹۴/۸/۱۰)

اصول مختلف قانون اساسی نیز حاکمیت مطلق را از آن خدا دانسته و حاکمیت نظام جمهوری اسلامی را بر پایه ایمان به اصول پنجگانه مذهب تشیع یعنی توحید، نبوت، معاد، امامت و عدل معرفی می‌کند.

استکبار ستیزی و مبارزه با نظام سلطه

از نگاه رهبران انقلاب اسلامی حکومت اسلامی بایستی با مظاهر دولت‌های استکباری یعنی دولت‌هایی که تلاش می‌کنند تا دولت‌های دیگر را به لحاظ سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی تحت انقیاد و سلطه خود درآورند مبارزه کند و از ملت‌های تحت ظلم و انقیاد حمایت کند.

امام خمینی ابرقدرت‌های جهان را که برای تحت انقیاد درآوردن دیگر کشورها و ملت‌های جهان تلاش می‌کنند مصداق دولت‌های استکباری می‌داند (امام خمینی، ۵۸/۱۱/۱۵) و بر لزوم تلاش دولت و ملت ایران برای رهایی ملت‌ها از انقیاد قدرت‌های استکباری تاکید می‌کند (امام خمینی، ۶۰/۵/۱۰) آیت الله خامنه‌ای نیز اصل مقابله با سلطه‌گران را از اصول سیاست خارجی برگرفته از اصول انقلاب اسلامی معرفی می‌کند و بر لزوم مخالفت با نظام سلطه به عنوان یک ستون محکم تاکید می‌کند. (آیت الله خامنه‌ای، ۸۳/۵/۲۵)

♦ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال چهاردهم، شماره چهل و نهم، زمستان ۱۳۹۸ ———
اصل ۱۵۴ قانون اساسی نیز در این زمینه بیان می‌کند جمهوری اسلامی باید از مبارزات
حق طلبانه مستضعفان در برابر مستکبران در هر نقطه از جهان حمایت کند.

عزت، حکمت و مصلحت

لحاظ کردن سه اصل عزت، حکمت و مصلحت که توأم با هم به عنوان اصول سیاست خارجی
جمهوری اسلامی ایران معرفی می‌شود اگرچه اصطلاحاً برای بار اول در بیانات آیت الله
خامنه‌ای در دیدار مسئولان وزارت امور خارجه مطرح شده اما ریشه در مواضع انقلابی امام
خمینی دارد. در باب حکمت و مصلحت امام ضمن تأکید بر حاکمیت قانون الهی در زندگی
اجتماعی و سیاسی بر این باور است که حاکم در موضوعات حساس و اساسی باید براساس
مصلحت حکومت اسلامی عمل نماید (سالاری و کاکایی، ۱۳۹۲) تاسیس مجمع تشخیص
مصلحت نظام در تاریخ ۱۳۶۶/۱۱/۱۷، با دستور امام یکی از مواردیست که اهمیت مصلحت را
در منش نظام اسلامی از دید امام خمینی مشخص می‌کند. (امام خمینی، ۱۳۶۶/۱۱/۱۷) آیت الله
خامنه‌ای، عزت، حکمت و مصلحت را یک مثلث الزامی برای چارچوب ارتباطات بین‌المللی نظام
اسلامی بر شمرده است. (۱۳۷۰/۴/۱۸) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز با لحاظ کردن
ساختارهایی همچون ولایت فقیه و مجمع تشخیص مصلحت نظام، اصل مصلحت را در ساختار
نظام نهادینه کرده است.

گفتمان هسته‌ای دولت روحانی

فشارهای اقتصادی علیه ایران به بهانه فناوری هسته‌ای در اواخر دهه هشتاد و اوایل دهه نود
زمینه را برای روی کار آمدن مجدد اصلاح‌طلبان مهیا کرد. در انتخابات ریاست جمهوری سال
۱۳۹۲ حسن روحانی دبیر شورای عالی امنیت ملی در زمان دولت خاتمی و کسی که اولین تعلیق
هسته‌ای به دست وی انجام شده بود موفق شد با وعده مذاکره با قدرت‌های هسته‌ای و
عقب‌نشینی از مواضع هسته‌ای در ازای بهبود شرایط اقتصادی زمام قوه مجریه را در دست گیرد.
در ادبیات هسته‌ای اصلاح‌طلبان در دوره روحانی بیش از همه بر تعامل و دیپلماسی به منظور
تنش‌زدایی تأکید شده و توافق هسته‌ای ایران و گروه پنج بعلاوه یک موسوم به برجام به عنوان
کلید حل مشکلات معرفی شده است. از همین رو نقطه ثقل گفتمان هسته‌ای دولت روحانی را
می‌توان تعامل‌گرایی و تنش‌زدایی نامید. استراتژی بردبرد، لغو تحریم‌ها، امنیت ملی و منافع ملی،
حمایت رهبری و توسعه و پیشرفت از دیگر محورهای گفتمان هسته‌ای دولت روحانی است.

تعامل گرایی و تنش زدایی

در حالی که در دهه هشتاد، مقاومت ثقل گفتمان هسته‌ای دولت اصول‌گرا را تشکیل می‌داد در دوره روحانی تعامل سازنده و تنش‌زدایی جایگزین آن گردید و سیاست سازش در برابر سیاست تهاجم مطرح شد. روحانی در این برهه پیشرفت، توسعه، ثبات و امنیت را حاصل همکاری و هماهنگی و مذاکره می‌دانست. (روحانی، ۱۳۹۴/۱/۱۴) در این برهه سیاست تهاجمی عامل تحقیر کشور و تحریم‌های ظالمانه معرفی شد و مذاکرات هسته‌ای جهت سازش با قدرت‌های اتمی و نهایتاً برجام به عنوان عامل بازگشت عزت و عظمت کشور مطرح گشت. (روحانی، ۱۳۹۲/۳/۱۱) روحانی همچنین با انتقاد از سیاست هسته‌ای دولت اصول‌گرا و توصیف آن به استراتژی تقابل، سیاست هسته‌ای در دوره تعلیق اول هسته‌ای را تعامل‌گرایانه معرفی کرد. (روحانی، ۱۳۹۲: ۶۲۹-۶۳۰)

توسعه و پیشرفت اقتصادی

گفتمان اصلاح‌طلبی برخلاف گفتمان اصول‌گرایی تلاش کرد تا برنامه اتمی‌کشور را مخالف توسعه و پیشرفت کشور نشان دهد. در واقع گفتمان اتم برای اقتصاد در اوایل دهه نود به علت

◊ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال چهاردهم، شماره چهل و نهم، زمستان ۱۳۹۸ ———
تحریم‌های امریکا و اروپا علیه ایران و فشارهای اقتصادی اقبال مردمی را تا حد زیادی از دست داد به طوری که تحریم‌های اقتصادی به طور مستقیم و سیاست دستیابی به انرژی اتمی به صورت غیرمستقیم عامل رکود، بیکاری و فشار اقتصادی بر مردم عنوان گردید و دست مایه اصلاح‌طلبان ایران برای پیروزی انتخاباتی گردید. در چنین اوضاعی برنامه اتمی به عنوان یکی از عوامل تهدیدکننده اقتصاد کشور معرفی گردید و دولتمردان ایران توقف یا محدود کردن برنامه اتمی را به عنوان راهکار خروج از بحران اقتصادی کشور مطرح کردند. رییس‌جمهور هدف تحریم در زمینه فروش نفت و فعالیت‌های بانکی علیه کشوری را به معنای ضربه زدن به معیشت مردم کشور می‌دانست و بر ایفای مسئولیت برای ناکام گذاشتن دشمن در این زمینه تاکید می‌کرد: (روحانی، ۱۳۹۲/۶/۲۵)

نخستین بار در سال ۱۳۹۲ در رقابت‌های انتخاباتی ریاست جمهوری بود که حسن روحانی رئیس مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام گفت درست نیست که چرخ سانتریفیوژها بگردد اما چرخ زندگی مردم نچرخد. در واقع این اصطلاح زمینه‌ای بود برای پذیرش این واقعیت که تحریم‌ها چرخ زندگی مردم را فلج کرده و اقتصاد کشور را با خطر مواجه کرده است. (روحانی، ۱۳۹۴/۱/۱۴)

دولتمردان اصلاح‌طلب با تاکید بر این موضوع که رفاه و معیشت مردم و پیشرفت کشور در اولویت قرار دارد و اگر سیاست اتمی کشور در تعارض با این موضوع است باید در سیاست‌ها تجدیدنظر کرد گفتمان هسته‌ای خود را به پیش بردند. (روحانی، ۱۳۹۴/۴/۲۳)

لغو تحریم‌ها

لغو تحریم‌های ظالمانه از جمله محورهای گفتمان هسته‌ای دولت اصلاح‌طلب در دوره روحانی است. اصطلاح کاسبان تحریم نیز در این دوره به رقبای دولت اطلاق شده که تلاش می‌کنند تا از محل تحریم منافع خود را تحصیل کنند. دولتمردان اصلاح‌طلب همواره بر لزوم رفع تحریم‌های هسته‌ای به عنوان راهکاری برای برون رفت از فشارهای اقتصادی و سیاسی تاکید می‌کردند. در این راستا روحانی مدعی بود که در روز اجرای توافق هسته‌ای تمامی تحریم‌ها لغو خواهد شد. (روحانی، ۱۳۹۴/۴/۲۳) رئیس‌جمهور بعد از توافق برجام نیز رسماً اعلام کرد هدف از مذاکرات هسته‌ای رفع تحریم‌ها و خروج پرونده هسته‌ای ایران از ذیل قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد بوده است. (روحانی، ۱۳۹۴/۴/۲۳)

امنیت ملی و منافع ملی

اگر سیاست دستیابی به انرژی اتمی و مقاومت در دهه هشتاد و از سوی اصول‌گرایان عاملی در

راستای افزایش امنیت ملی و مشروعیت نظام معرفی می‌شد این گفتمان در اواخر دهه هشتاد و اوایل دهه نود از سوی اصلاح طلبان عاملی در راستای کاهش مقبولیت و مشروعیت نظام معرفی شد. رای مردم به حسن روحانی که شعار چرخ زندگی مردم در کنار چرخ سانتریفیوژ را سر می‌داد بیانگر این بود که مردم به طور مسالمت‌آمیز به سیاست گفتمانی حاکم نه گفته‌اند. در واقع رفاه مردم بحث گمشده گفتمان هسته‌ای در دهه هشتاد بود که باعث شد گفتمان جدید در دهه نود با توجه به همین موضوع شکل بگیرد. دولتمردان اصلاح طلب انتخابات ریاست جمهوری ۹۲ را نشانه‌ای بر آن معرفی می‌کردند که مردم از سیاست‌های هسته‌ای دولت گذشته ناراضی‌اند و صلح، توسعه و رفاه را بر مسیر دولت قبلی ترجیح می‌دهند. روحانی در این زمینه می‌گفت:

مردم ما در انتخابات خرداد ۹۲ در این زمینه اعلام نظر کردند و به صراحت اعلام کردند ما دولتی را می‌خواهیم که دستاوردهای هسته‌ای را توأم با صلح و توأم با حرکت توسعه‌ای کشور رو به جلو و رفاه مردم، توأم با هم، مدنظر قرار دهد. همین مسیر و راهی بود که دولت یازدهم انتخاب و آغاز کرد. (روحانی، ۱۳۹۴/۴/۲۳)

استراتژی برد برد

یکی دیگر از محورهای گفتمان هسته‌ای دولت اصلاح طلب استراتژی برد برد است. فارغ از این که برجام و سیاست هسته‌ای دولت روحانی تا چه این استراتژی را تأمین کرده است اصلاح طلبان در گفتمان هسته‌ای خود دائم بر این موضوع تأکید می‌کردند که راه حل مشکلات کشور بویژه در ارتباط با برنامه هسته‌ای دیپلماسی موفق مبتنی بر استراتژی برد برد است. موضوع استراتژی برد برد در چنین حالی به جای توازن قوا بر توازن امنیت تأکید می‌کرد که در ماهیت تدافعی بوده و مبتنی بر افزایش امنیت نسبی بازیگران، بازی همکاری جویانه و برد - برد و نهایتاً پذیرش وضع موجود و تلاش درجهت تکمیل آن بود. (برزگر، ۱۳۸۸: ۱۳۲-۱۳۵) در این برهه اصلاح طلبان مذاکره را به معنای بده بستان معرفی می‌کردند و با رد مذاکراتی که منجر به برد باخت شود تأکید می‌کردند مذاکرات پایدار و مستمر باید برای هر دو طرف حالت برد برد داشته باشد. (روحانی، ۱۳۹۴/۴/۲۳)

حمایت رهبری

یکی دیگر از محورهای گفتمان هسته‌ای در دوره اصلاح طلبان تأکید بر مخالفت رهبری با تولید سلاح‌های اتمی و موافقت رهبری با مذاکرات بود. دولتمردان اصلاح طلب در مذاکرات هسته‌ای

◇ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال چهاردهم، شماره چهل و نهم، زمستان ۱۳۹۸ ———
با قدرت‌های اتمی همواره به فتوای آیت الله خامنه‌ای مبنی بر تحریم تولید، انباشت و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای تاکید می‌کردند و در صحنه داخلی نیز حمایت رهبری از تیم مذاکره‌کننده هسته‌ای و اظهارات آیت الله خامنه‌ای در مورد نرمش قهرمانانه را پشتوانه‌ای برای عملکرد خود قلمداد می‌کردند. (روحانی، ۱۳۹۲/۸/۵)

مقایسه گفتمان هسته‌ای روحانی با گفتمان انقلاب اسلامی

مقایسه گفتمان هسته‌ای دولت روحانی با گفتمان انقلاب اسلامی نشان می‌دهد دولت روحانی از این گفتمان به عنوان تاکتیکی برای دستیابی به اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی استفاده کرده و لذا گفتمان روحانی تعارض استراتژیک با گفتمان انقلاب اسلامی ندارد. مروری بر مواضع آیت الله خامنه‌ای نیز نشان می‌دهد مواضع روحانی در عقب‌نشینی از برنامه هسته‌ای با موافقت رهبری اتخاذ شده است.

عقب‌نشینی از برنامه هسته‌ای تاکتیکی برای حفظ نظام

براساس دیدگاه آیت الله خامنه‌ای، انقلاب دارای اصول ثابتی همچون استقلال، عدالت، آزادی و مردم‌سالاری است که اجرای این اصول می‌تواند در دوره‌های مختلف و توسط دولت‌های مختلف با اشکال مختلف و گوناگون صورت پذیرد. (آیت الله خامنه‌ای، ۸۱/۳/۱۴) سیاست دستیابی به فناوری هسته‌ای برای نیل به اهداف صلح‌آمیز یک سیاست استراتژیک برای نظام جمهوری اسلامی است که در دولت‌های مختلف به انحاء مختلف دنبال شده است با این حال به لحاظ تاکتیکی در عرصه سیاست خارجی دولت‌ها سیاست‌های مختلفی را برای نیل به این هدف و سایر اهداف عالیه نظام اسلامی اتخاذ کرده‌اند. دولت روحانی با اولویت دادن به دیپلماسی و تعامل دوستانه با غرب، عقب‌نشینی از برنامه اتمی را به عنوان تاکتیکی برای برون رفت از مشکلات اقتصادی نظام اتخاذ کرده است. در این راستا، آیت الله خامنه‌ای با طرح موضوع نرمش قهرمانانه مانع از اجرای این تاکتیک دولت نشده اما بارها بر لزوم عدم اعتماد به طرف‌های غربی، گرفتن تضمین‌های کافی و لزوم توجه به ظرفیت‌های داخلی و اقتصاد مقاومتی برای برون رفت از مشکلات اقتصادی نظام تاکید کرده است.

واقعیت این است که هم تعلیق اول هسته‌ای و هم تعلیق دوم هسته‌ای هر دو با نظر مثبت آیت الله خامنه‌ای رهبر انقلاب اسلامی اتخاذ شده و در راستای مصالح نظام بوده است. عقب‌نشینی تاکتیکی نظام در برابر فشارهای غرب برای بار اول در سال‌های آخر دوره خاتمی اتفاق افتاد. تصمیم حاصل رایزنی با رهبر انقلاب و برای حفظ مصالح نظام و شکست توطئه آمریکا و رژیم صهیونیستی بود. (خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۸/۱۱) آیت الله خامنه‌ای بعد از شکستن تعلیق در سال ۸۴ از

روند سیاست‌های هسته‌ای در قبال چالش‌های بین‌المللی مربوط به برنامه هسته‌ای در طول دو سال گذشته حمایت و عنوان می‌کند این کارها به صورت جمعی و با حکمت و مشورت انجام می‌شود و نتیجه آن پیشرفت کشور خواهد بود. (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۷/۲۹) رهبر انقلاب تأکید می‌کند تعلیق اول برنامه هسته‌ای ایران یک اقدام تاکتیکی و منطبق با اقتضائات روز بوده تا اهداف جمهوری اسلامی در خصوص پیشرفت هسته‌ای محقق شود. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۷/۱۸) روحانی نیز در کتاب خود تحت عنوان امنیت ملی و دیپلماسی هسته‌ای وجود هرگونه تعارض اساسی با رهبری در تعلیق برنامه هسته‌ای را رد کرده و آن را از اساس بی‌پایه می‌داند. (روحانی، ۱۳۹۲: ۲۰) روحانی عنوان می‌کند بحث تعلیق اول هسته‌ای با هماهنگی کامل با رهبر انقلاب اتخاذ شده و آیت الله خامنه‌ای از زحمات مذاکره‌کنندگان تقدیر کرده است. (روحانی، ۱۳۹۲: ۱۲۲)

دومین عقب‌نشینی تاکتیکی نظام در دوره ریاست جمهوری روحانی اتفاق افتاد. در حالی که فشارهای اقتصادی آمریکا و اروپا اقتصاد کشور را در تنگنا فرو برده بود روحانی ایده مذاکره با قدرت‌های اتمی و صرف‌نظر کردن از بخشی از حقوق هسته‌ای ایران به منظور لغو تحریم‌های اقتصادی را مطرح کرد. این طرح با موافقت رهبری روبرو شد. (آیت الله خامنه‌ای، ۹۶/۶/۲۶). آیت الله خامنه‌ای از عملکرد تیم مذاکره‌کننده هسته‌ای و نتایج آن اظهار رضایت کرده و برجام را حاصل توان و فرصت و امکانات کشور دانسته است (۹۴/۱۰/۳۰) آیت الله خامنه‌ای در پاسخ به نامه روحانی در خصوص نتایج مذاکرات هسته‌ای از آنچه که انجام شده و منجر به تصویب برجام شده اظهار خرسندی می‌کند و از تلاش‌های روحانی و هیئت مذاکره‌کننده تشکر می‌نماید. (۹۴/۱۰/۲۹) رهبر انقلاب تلویحا اشاره می‌کند که برجام به جهت حفظ نظام اتخاذ شده است و برنامه هسته‌ای بهانه استکبار برای به زانو درآوردن انقلاب اسلامی بوده است. (۹۴/۱۰/۳۰) آیت الله خامنه‌ای تأیید می‌کند که هدف دشمن از تحریم‌ها عصبانی کردن مردم و فاصله انداختن بین آن‌ها و نظام بوده و مقاومت مردم پشتوانه کار دیپلماسی قرار گرفته است. (۹۴/۱۰/۳۰) روحانی نیز از هماهنگی کامل با رهبر انقلاب در تصویب برجام خبر می‌دهد. (روحانی، ۹۵/۹/۱۶)

تفاوت نگاه رهبری و روحانی به موضوع عقب‌نشینی هسته‌ای

برغم تاکتیکی بودن گفتمان هسته‌ای روحانی برخی شدت و ضعف‌ها در تطابق مواضع روحانی با مواضع رهبر انقلاب دیده می‌شود. نگاهی به مواضع آیت الله خامنه‌ای نشان می‌دهد گفتمان هسته‌ای دولت روحانی با گفتمان هسته‌ای رهبری به لحاظ نوع مصلحت‌بینی اختلاف دارد. به عبارت دیگر نباید شرایطی را که منجر به تأیید عقب‌نشینی اول و دوم هسته‌ای از سوی آیت الله

◊ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال چهاردهم، شماره چهل و نهم، زمستان ۱۳۹۸ ———
خامنه‌ای شد نادیده گرفت. به نظر می‌رسد این شرایط رهبری را وادار کرده است تا از میان اولویت‌های بد و بدتر، اولویت بد را انتخاب و تأیید کند. در ماجرای تعلیق اول هسته‌ای، یکی از این موضوعات، موضوع فشار برخی جریان‌های سیاسی و بخشی از افکار عمومی بر رهبری برای پذیرش تعلیق است. در این برهه ۱۲۷ نماینده مجلس شورای اسلامی در نامه‌ای به آیت‌الله خامنه‌ای به رهبری در مورد تبعات مقاومت در برابر آمریکا هشدار دادند و تلویحا خواستار پذیرش تعلیق برنامه هسته‌ای شدند. (مشرق نیوز، ۸۱/۲/۳۱)

رهبر انقلاب یک سال بعد در دیدار با نمایندگان مجلس ششم از مبالغه در قدرت دشمن انتقاد کرد و خواستار آن شد که انتقادات و اعتراضات منجر به تخاصم و جبهه‌گیری در داخل نظام نشود و قانون اساسی فصل‌الخطاب قرار گیرد. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۸۲/۳/۷) حسن روحانی دبیر شورای عالی امنیت ملی و ریاست هیئت ایرانی در این مذاکرات نیز با تأیید ضرورت عقب‌نشینی می‌نویسد در این زمان اکثریت اعضای دولت و مجلس بر این اعتقاد بودند که به خاطر غنی‌سازی نباید کشور وارد بحران شود. (روحانی، ۱۳۹۲: ۱۵۴-۱۵۸)

این فشارها باعث شد تا رهبر انقلاب از خوف ایجاد دو دستگی در جامعه و برای اتمام حجت با همه جریان‌های سیاسی داخل نظام موضوع تعلیق در ۲۹ مهر ۱۳۸۲ را به عنوان یک راهکار موقت بپذیرد.

تحولاتی که منجر به پذیرش تعلیق دوم هسته‌ای و امضای معاهده برجام شد نیز بی‌مشابهت با ماجرای تعلیق اول هسته‌ای نیست. در این دوره دولت با استناد به گزارش‌های بانک مرکزی از رشد منفی اقتصادی کشور (بانک مرکزی ایران، ۱۳۹۱) راهکار خروج از بحران و تنگنای اقتصادی را لغو تحریم‌ها در ازای عقب‌نشینی از برنامه اتمی می‌دانست. از این گذشته ناراضی‌های عمومی به علت فشارهای اقتصادی و ربط دادن آن به موضوع هسته‌ای (بی‌بی‌سی، ۱۳۹۱/۴/۱۳) از دیگر موضوعاتی است که جناح اصلاح‌طلب بر آن سوار می‌شود و موفق می‌شود در انتخابات ریاست جمهوری در دوره یازدهم اکثریت آرا را از آن تنها نامزد مورد اجماع جریان خود کند. در این دوره روحانی نماد تبلیغات انتخاباتی خود را کلید قرار می‌دهد و مدعی می‌شود کلید حل مشکلات اقتصادی مردم در دست وی است. روحانی مذاکره با آمریکا و غرب بر سر برنامه اتمی و دیپلماسی را رمز موفقیت خود بر می‌شمرد. این عقب‌نشینی اگرچه با منزلت و پرستیژ کشور در تعارض است اما آیت‌الله خامنه‌ای برای عبور دادن کشور از یک مرحله سخت دیگر خود به میدان می‌آید و با طرح موضوع نرمش قهرمانانه (۱۳۹۲/۶/۲۶) بر استفاده از دیپلماسی و فن مذاکره به عنوان تاکتیکی برای برون رفت از مشکلات کشور تأکید می‌کند.

با این حال مذاقه در گفتار رهبری نشان می‌دهد آیت‌الله خامنه‌ای در این تعلیق نیز عقب‌نشینی را صرفاً زمینه‌ای برای افزایش تجربه ملت ایران می‌داند و به نتایج آن خوشبین نیست. وی در

سخنرانی آغازین روز سال ۱۳۹۲ می‌گوید آمریکا قصد ندارد موضوع هسته‌ای تمام شود چرا که آن‌ها می‌خواهند به این بهانه فشار علیه نظام جمهوری اسلامی را افزایش دهند. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱/۱) رهبر انقلاب آبان ماه سال ۱۳۹۲ بار دیگر تاکید می‌کند به نتایج این مذاکرات خوش‌بین نیست و مذاکرات هسته‌ای در دولت جدید نیز پشتوانه تجربی ملت ایران مبنی بر بی‌فایده بودن اعتماد به غرب را نشان خواهد داد. آیت الله خامنه‌ای همچنین این دیدگاه را که تسلیم در برابر غرب در موضوع هسته‌ای همه مشکلات اقتصادی و معیشتی را حل می‌کند یک خلاف‌گویی و ترفند دشمن برای انحراف افکار عمومی می‌خواند و تاکید می‌کند گشایش اقتصادی هنگامی ارزشمند خواهد بود که متکی به قدرت درونی کشور باشد. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۸/۱۲) آیت الله خامنه‌ای با پیمان‌شکن خواندن قدرتهای اروپایی و آمریکا عنوان می‌کند که برجام منجر به اصلاح روابط غرب با ایران نخواهد شد. رهبر انقلاب هشدار می‌دهد برنامه هسته‌ای بهانه است و طرف‌های غربی همواره با گفتمان انقلاب اسلامی تعارض خواهند داشت. (آیت الله خامنه‌ای، ۹۱/۱/۱) رهبر انقلاب تاکید می‌کند اقتصاد کشور با رفع تحریم‌ها بهبود نخواهد یافت بلکه این اقتصاد مقاومتی است که می‌تواند استقلال اقتصادی و بهبود شرایط کشور را به دنبال داشته باشد. (آیت الله خامنه‌ای، ۹۴/۱۰/۳۰) این اظهارات رهبر انقلاب پس از خروج آمریکا از برجام بهتر درک می‌شود. رهبر انقلاب پس از اعلام خروج ترامپ رئیس‌جمهور آمریکا از برجام هم بار دیگر تاکید می‌کند که برجام بهانه است، غرب با نظام جمهوری اسلامی و گفتمان انقلابی مشکل دارد و علت مشکل نیز آن است که دست سلطه استکبار را از منطقه قطع کرده است. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۲/۱۹)

این در حالیست که روحانی در پی تحقق برجام این معاهده را یک پیروزی برای ملت ایران بر می‌شمارد و آن را حاصل اعتقاد به این سخن می‌داند که می‌شود با دنیا حرف زد و با منطق افکار عمومی دنیا را تحت تاثیر قرار داد و در یک معامله با دنیا کاری کرد که هم نظام پیروز شود و هم طرف مقابل احساس شکست نکند. (روحانی، ۱۳۹۴/۱۱/۱۴) در واقع روحانی با نگاهی رئالیستی به تحولات روابط بین‌الملل، تلاش می‌کند تا ادبیات سیاسی ایران را از تعبیرخواهی بنیادین در نظم بین‌المللی، به سمت پذیرش نظم موجود و لزوم تعامل با آن بچرخاند. این موضوع شبیه به همان تغییری است که پس از ادبیات انقلابی دهه ۶۰ در دوران ریاست جمهوری اکبر هاشمی رفسنجانی نیز رخ می‌دهد. (کریمی، ۱۳۹۲) تحلیلی که در مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام به ریاست حسن روحانی این چنین تئوریزه شده است: جمهوری اسلامی ایران به سبب سیاست انفعالی در انزوا قرار گرفته است و سیاست خارجی برای توسعه باید رویکرد برون‌نگر را مدنظر قرار دهد و این رویکرد مستلزم پذیرش هنجارها و رژیم‌های بین‌المللی حاکم بر جهان است. (شفائی، ۱۳۸۷: ۲۶۳-۲۶۵)

♦ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال چهاردهم، شماره چهل و نهم، زمستان ۱۳۹۸ ———
روحانی پس از اعلام خروج آمریکا از برجام هم همچنان ترجیح می‌دهد که منافع ملی را در برجام معرفی کند و سیاست‌های اقتصادی خود را در تعامل با اروپا و دیگر قدرت‌های اقتصادی دنبال کند. رئیس‌جمهور همچنین بار دیگر آمریکا را به مذاکره دعوت می‌کند. وی در سخنان خود در مجمع عمومی سازمان ملل متحد خطاب به سران آمریکا می‌گوید: "ما از شما دعوت می‌کنیم که به قطعنامه ۲۲۳۱ بازگردید؛ ما از شما دعوت می‌کنیم که به میز مذاکره‌ای که آن را برهم زدید، بازگردید. اگر از برجام می‌ترسید و آن را کارنامه رقیبان سیاسی خود در آمریکا می‌دانید، ما از شما دعوت می‌کنیم به مصوبه شورای امنیت بازگردید." (روحانی، ۱۳۹۷/۷/۳)

بی‌اعتمادی رهبری به طرف‌های غربی

آیت‌الله خامنه‌ای در مواضع مختلف نسبت به خوش‌بینی و اعتماد به طرف‌های غربی بویژه آمریکا در مذاکرات هسته‌ای هشدار می‌دهد. آیت‌الله خامنه‌ای آمریکا را در راس قدرت‌های استکباری معرفی می‌کند و هدف آمریکا و غرب در فشار بر ایران بر سر برنامه هسته‌ای را جزئی از یک حرکت عمومی برای زیر فشار قرار دادن ملت ایران و متوقف کردن گستره‌ی نفوذ روزافزون نظام جمهوری اسلامی در منطقه و در جهان معرفی می‌کند. در واقع رهبر انقلاب وحشت غرب از نفوذ جمهوری اسلامی و اعتبار نظام در جهان را عامل فشارهای غرب معرفی می‌کند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۹۴/۱۰/۳۰) آیت‌الله خامنه‌ای تأکید می‌کند عقب‌نشینی از فناوری هسته‌ای به معنی دست برداشتن دشمن از کشور نیست. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۹۲/۸/۱۲) آیت‌الله خامنه‌ای با عنایت به اصل ۵۶ قانون اساسی فناوری هسته‌ای را یک وسیله برای ملت ایران برای به دست گرفتن سرنوشت خویش می‌داند.

برغم این بدبینی رهبری نسبت به قدرت‌های استکباری، روحانی با نوعی خوش‌بینی به مذاکرات با غرب نگاه می‌کند. این خوش‌بینی در اظهارات حسن روحانی در خصوص ماجرای تعلیق اول هسته‌ای در دوره خاتمی نیز وجود دارد. وی در خاطرات خود بدون اشاره به خصومت آمریکا و صهیونیست‌ها با موضوع هسته‌ای ایران اظهار امیدواری می‌کند اگر سیاست هسته‌ای دولت خاتمی ادامه می‌یافت و ایران همچنان با غرب مذاکره می‌کرد پرونده ایران به شورای امنیت ارجاع داده نمی‌شد. (روحانی، ۱۳۹۲: ۶۳۲)

در تعلیق دوم هسته‌ای نیز آیت‌الله خامنه‌ای هدف از درخواست آمریکایی‌ها برای مذاکره را تاکتیکی برای انحراف افکار عمومی دنیا و مردم ایران معرفی می‌کند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱/۱) این در حالیست که مواضع روحانی در برابر آمریکا نشان می‌دهد رئیس‌جمهور مواضع منعطف‌تری در برابر آمریکا را دنبال می‌کند. روحانی که در کارزارهای انتخاباتی، آمریکا را کدخدا می‌نامد و بر لزوم رایزنی با کدخدا سخن می‌گوید پس از پیروزی در انتخابات اعلام

_____ مقایسه گفتمان هسته‌ای حسن روحانی و گفتمان انقلاب اسلامی ۵

می‌کند که روابط ایران و آمریکا باید براساس احترام متقابل باشد و هر دو کشور به فکر راه‌حل برای ترمیم زخم‌های کهنه باشند. (روحانی، ۱۳۹۲/۳/۲۷) حتی برغم مواضع سرسختانه ترامپ علیه ایران روحانی در نشست مجمع عمومی سازمان ملل بار دیگر آمریکا را به مذاکره برای ماندن در برجام و قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت فرا می‌خواند. (روحانی، ۱۳۹۷/۷/۳)

نتیجه‌گیری

گفتمان هسته‌ای روحانی را نمی‌توان گفتمانی در تعارض با گفتمان انقلاب اسلامی دانست. در واقع تاکید روحانی بر دیپلماسی و عقب‌نشینی هسته‌ای تاکتیکی برای پیشبرد سیاست‌های نظام بوده است. با این حال پیمان‌شکنی آمریکا در ماجرای برجام و بازگشت دوباره مشکلات اقتصادی نشان می‌دهد تاکتیک سازش با غرب بدون در نظر گرفتن گفتمان مقاومت محور و تهاجمی انقلاب اسلامی تاکتیک کارگشایی در سیاست خارجی نظام جمهوری اسلامی نخواهد بود. به نظر می‌رسد گفتمان هسته‌ای روحانی مبتنی بر تعامل با غرب بایستی انطباق بیشتری با گفتمان مقاومت ملهم از گفتمان انقلاب اسلامی داشته باشد تا با در هم آمیختن خردمندی و تدبیر با شجاعت و مقاومت انقلابی منافع ملی جمهوری اسلامی ایران را بیش از گذشته تامین کند.

منابع

الف: منابع فارسی

- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۶۸/۵/۳۱). بیانات در دیدار وزیر و کارکنان وزارت امور خارجه. قابل دسترس در <http://farsi.khamenei.ir>.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۶۸/۶/۲۲). قابل دسترس در www.khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۷۰/۴/۱۸). بیانات در دیدار مسئولان وزارت امور خارجه. قابل دسترس در www.khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۷۳/۱۰/۱۵). بیانات در دیدار جمعی از پاسداران. قابل دسترس در www.khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۸۱/۳/۱۴). بیانات در مراسم سیزدهمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله). قابل دسترس در farsi.khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۸۲/۳/۷). دیدار رئیس و نمایندگان مجلس شورای اسلامی با رهبر انقلاب. قابل دسترس در farsi.khamenei.ir/news-content?id=۱۸۸۳۴.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۸۲/۸/۱۱). بیانات در دیدار کارگزاران نظام. قابل دسترس در farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۳۲۰۲.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۸۳/۵/۲۵). قابل دسترس در www.khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۸۴/۷/۲۹). بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران. قابل دسترس در farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۳۳۱۶.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۸۵/۷/۱۸). دیدار سران سه قوه، رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام و مسئولان و کارگزاران نظام. قابل دسترس در www.khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۸۹/۵/۳۱). بیانات در دیدار دانشجویان در یازدهمین روز ماه رمضان. قابل دسترس در www.khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۱/۱/۱). بیانات در حرم رضوی در آغاز سال ۹۱. قابل دسترس در www.khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۲/۱/۱). بیانات در حرم مطهر رضوی. قابل دسترس در khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۲/۶/۲۶). بیانات در دیدار فرماندهان سپاه. در دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۲/۸/۱۲). بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان به مناسبت روز ملی مبارزه با استکبار جهانی. قابل دسترس در khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۴/۸/۱۰). دیدار وزیر امور خارجه، سفیران و مسئولان نمایندگی‌های ایران در خارج از کشور با رهبر انقلاب. قابل دسترس در farsi.khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۴/۱۰/۲۹). پاسخ رهبر انقلاب به نامه رئیس‌جمهور درباره سرانجام مذاکرات هسته‌ای. قابل دسترس در farsi.khamenei.ir/message-content?id=۳۲۰۰۹.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۴/۱۰/۳۰). بیانات در دیدار دست‌اندرکاران برگزاری انتخابات. قابل دسترس

در .farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۳۲۰۴۰

- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۵/۳/۳). قابل دسترس در www.khamenei.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۵/۳/۱۴). بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه الله). قابل دسترس در www.leader.ir.
- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۷/۲/۱۹). بیانات در دانشگاه فرهنگیان، farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۳۹۵۴۲.
- امام خمینی (۱۳۵۷/۹/۲۳). اصول و مبانی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی قابل دسترس در www.imam-khomeini.ir.
- امام خمینی. (۱۳۵۸/۸/۱۱). دیدار با دانشجویان عربستان سعودی مقیم ایران. قابل دسترس در www.imam-khomeini.ir.
- ۲۴. امام خمینی (۱۳۵۸/۸/۲). سخنرانی در جمع شهردار و کارکنان شهرداری قائم شهر. صحیفه امام، جلد ۱۰.
- امام خمینی (۱۳۵۸/۱۱/۱۵). پیام به مسلمانان ایران و جهان. صحیفه امام، جلد ۱۲.
- امام خمینی. (۱۳۵۹/۶/۲۱). پیام به مسلمین جهان و حجاج. قابل دسترس در www.imam-khomeini.ir.
- امام خمینی (۱۳۵۹/۱۱/۲۲). سخنرانی در جمع سفیران و وابستگان نظامی کشورهای خارجی. تهران: صحیفه امام، جلد ۱۴.
- امام خمینی (۱۳۶۰/۱/۳۱). سخنرانی در جمع پرسنل صنایع نظامی کشور. تهران: صحیفه امام، جلد ۱۴.
- امام خمینی (۱۳۶۰/۵/۱۰). سیاست خارجی و روابط بین‌الملل از دیدگاه امام خمینی. قابل دسترس در www.imam-khomeini.ir.
- امام خمینی (۱۳۶۰/۸/۲۶). سیاست خارجی و روابط بین‌الملل از دیدگاه امام خمینی. موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی قابل دسترس در www.imam-khomeini.ir.
- امام خمینی (۱۳۶۰/۸/۲۵). صحیفه نور، جلد ۱۵. قابل دسترس در www.tebyan.net.
- امام خمینی (۱۳۶۲/۱۱/۱۸). سخنرانی در جمع سفرا و کارداران کشورهای خارجی. تهران: صحیفه امام، جلد ۱۸.
- امام خمینی (۱۳۶۳/۱۱/۲۲). پیام به ملت ایران در سالگرد پیروزی انقلاب. تهران: صحیفه امام، جلد ۱۹.
- امام خمینی. (۱۳۶۴/۱۱/۲۲). سخنرانی در جمع مسئولان کشور و میهمانان خارجی دهه فجر. صحیفه امام، جلد ۱۹.
- امام خمینی (۱۳۶۶/۱۱/۱۷). نامه به مسئولین نظام در مورد تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام. تهران: صحیفه امام، جلد ۲۰.
- امام خمینی (۱۳۶۸/۳/۱۵). وصیت نامه سیاسی - الهی. صحیفه امام، جلد ۲۱.

- ♦ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال چهاردهم، شماره چهل و نهم، زمستان ۱۳۹۸ ———
- بانک مرکزی ایران (۱۳۹۱). خلاصه تحولات اقتصادی کشور در سال ۱۳۹۱. تهران: اداره بررسی‌های اقتصادی بانک مرکزی ایران.
- برزگر، کیهان (۱۳۸۸). سیاست خارجی ایران از منظر رئالیسم تهاجمی و تدافعی. فصلنامه بین‌المللی روابط خارجی، سال اول، شماره اول.
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال و عطایی، مهدی (۱۳۹۵). گفت‌وگوهای هسته‌ای در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- روحانی، حسن (۱۳۹۲/۳/۱۱). دیدار با جوانان و دانشجویان در حسینیه جماران. بازیابی در ۱۳۹۵/۴/۵ از rouhani.ir/event.php?event_id=۶۱.
- روحانی، حسن (۱۳۹۲). امنیت ملی و دیپلماسی هسته‌ای. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
- روحانی، حسن. (۱۳۹۲/۳/۲۷). اولین نشست خبری رئیس‌جمهور منتخب. قابل دسترس در www.president.ir/fa/۷۰۰۰۶.
- روحانی، حسن. (۱۳۹۲/۶/۲۵). بیستمین مجمع سراسری فرماندهان و مسئولین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی. بازیابی در ۱۳۹۵/۴/۵ از rouhani.ir/event.php?event_id=۱۳۸.
- روحانی، حسن (۱۳۹۲/۸/۵). سخنرانی در جمع اعضای انجمن آسیایی شورای روابط بین‌الملل آمریکا. در کتاب گفت‌وگوهای هسته‌ای در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران تألیف جلال دهقانی و مهدی عطایی، تهران، پژوهشگاه مطالعات راهبردی.
- روحانی، حسن (۱۳۹۴/۱/۱۴). سخنان رئیس‌جمهوری پیرامون مذاکرات هسته‌ای و بیانیه لوزان. بازیابی در ۱۳۹۵/۴/۵ از rouhani.ir/event.php?event_id=۸۵۳.
- روحانی، حسن. (۱۳۹۴/۱/۱۴). متن گفت و گوی تلویزیونی رئیس‌جمهوری با مردم. بازیابی در ۱۳۹۵/۴/۵ از www.president.ir/fa/۸۵۸۰۹.
- روحانی، حسن (۱۳۹۴/۴/۲۳). پرس تی وی. بازیابی در ۱۳۹۴/۴/۶ از www.presstv.ir/Detail/Fa/۲۰۱۵/۰۷/۱۴/۴۲۰۲۰۳/Iran-Nuclear-Talks-Vienna-Rouhani.
- روحانی، حسن (۱۳۹۴/۱۱/۱۴). روحانی: برجام یک تمام شد، همه باید برای اجرای برجام ۲ به صحنه بیایند. قابل دسترس در www.khabaronline.ir/detail/۵۰۶۵۳۶/Politics/government.
- روحانی، حسن (۱۳۹۴/۴/۲۳). سخنان مهم روحانی درباره توافق هسته‌ای. قابل دسترس در www.irna.ir.
- روحانی، حسن (۱۳۹۵/۹/۱۶). مشروح سخنان روحانی در دانشگاه تهران. قابل دسترس در fararu.com/fa/news/۲۹۸۱۷۸.
- روحانی، حسن (۱۳۹۷/۷/۳). به میز مذاکره‌ای که خودتان بر هم زدید بازگردید. قابل دسترس در www.isna.ir/news/۹۷۰۷۰۳۰۲۱۰۵.
- سالاری، مریم و کاکایی، عباس (۱۳۹۲). اصول‌گرایی در اندیشه امام خمینی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- کریمی، علیرضا (۱۳۹۲). گفت‌وگوهای احتمالی سیاست خارجی روحانی در پرتو نظریه‌ها. قابل دسترس در

www.farsnews.com/newstext.php?nn=۱۳۹۲۰۴۰۸۰۰۱۰۲۵.

- مشرق نیوز (۱۳۸۱/۲/۳۱). پیشنهاد ۱۲۷ نماینده به نوشیدن جام زهر/ مجلسی که تنها به مذاکره با آمریکا می‌اندیشید. قابل دسترس در

www.mashreghnews.ir/news/۵۳۹۴۱۱.

- شفائی، موسوی (۱۳۸۷). مجموعه مقالات سیاست خارجی توسعه‌گرا. تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام مرکز تحقیقات استراتژیک.

ب: منابع لاتین

-Art, R & ,Waltz, K (۱۹۸۳). **The use of force:international politics and foreign policy**. Laham: University Press of America.

-Epstein, W(۱۹۷۷). **Why states go and don't go nuclear**.۴۳۰(۱): ۱۶-۲۸ .The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science.

-Holsti, K (۱۹۹۵). **International politics;a framework for analysis Newjersey** : Englewood cliffs, Prentice hall.

-Karp, R (۱۹۹۱). **Security with Nuclear Weapons?** : Different Perspectives on National Security .Oxford University Press.

-Khawas, M (۲۰۰۵). **Iran,s nuclear controvercy**: prospects for a diplomatic solution .Mediterranean Quarterly ,۲۰-۴۱.

-Moshirzadeh, H. (۲۰۰۷). **Discursive Foundations of Iran's Nuclear Policy**. Security Dialogue, ۵۲۱-۵۴۳.

-Paul, T. (۲۰۰۰). **Power versus Prudence: Why Nations Forgo Nuclear Weapons**. Montreal: McGill University Press Quoted in:Shamim, C. M. op.cit. p۳۳۰.

-Sagan, S (۱۹۹۷). **Why Do States Build Nuclear Weapons?** Three Models in Search of a Bomb .International Security ,۲۱۳.